DOI: 10.33994/kndise.2025.70.10
УДК 343.98

Особливості отримання вихідних даних для проведення судово-екологічної експертизи під час дії режиму воєнного стану

Максим Кисельов

Доктор філософії в галузі права, директор
Київського науково-дослідного інституту судових експертиз
Міністерства юстиції України

ORCID: 0009-0002-9049-443X, e-mail: maksym.kyselov@kndise.gov.ua

У статті розглянуто особливості інформаційного забезпечення проведення судово-екологічної експертизи під час розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля під час воєнного стану. Метою статі є узагальнення методичних рекомендацій щодо підвищення ефективності розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля під час дії воєнного стану шляхом системного забезпечення проведення судово-екологічної експертизи об'єктивними вихідними даними, отриманими під час огляду місця екологічної (техногенної) катастрофи. Відмічено, що російська збройна агресія проти України спричинила масштабні руйнування та забруднення природних об'єктів та екосистем, що проявилося у лісових пожежах, використанні військової техніки та боєприпасів, що негативно впливають на ґрунти та водні ресурси, загрози радіаційного забруднення тощо. Визначено державні органи, уповноважені щодо виявлення та розслідування злочинів проти довкілля й особливості документування доказової інформації під час розслідування таких видів кримінальних правопорушень. Звернуто увагу на необхідність системного аналізування процесу збирання вихідних даних під час огляду місця екологічної (техногенної) катастрофи та напрацювання єдиної методології щодо оцінювання їх інформативної значимості. Також розглянуто окремі процесуальні й тактичні аспекти техніко-криміналістичного забезпечення огляду місця екологічної катастрофи. Зроблено висновки, що для повного й об'єктивного проведення судово-екологічних експертиз у кримінальному провадженні щодо правопорушень проти довкілля необхідна скоординована

взаємодія органів досудового розслідування з органами державного нагляду (контролю) та державними спеціалізованими експертними установами з метою отримання достовірних вихідних даних.

Ключові слова: *судово-екологічна експертиза; вихідні дані; екологічна (техногенна) катастрофа; інформаційна значимість доказів; системний підхід до проведення огляду.*

Постановка проблеми. Проблемні питання інформаційного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля шляхом проведення судово-екологічної експертизи досліджували в своїх роботах такі вітчизняні криміналісти, як Л. Бордюгов, І. Гора, І. Крайнов, С. Книженко, В. Лаврищев, О. Одерій, О. Ринкова, М. Руденко, А. Шульга та ін. Але глибокого системного аналізу процесу збирання вихідних даних для проведення судово-екологічної експертизи (зокрема, під час огляду місця екологічної (техногенної) катастрофи) та напрацювання єдиної методології щодо оцінки інформативної значимості отриманих вихідних даних, на нашу думку, не було зроблено як через об'єктивні чинники (відсутність єдиного координувального органу у цій сфері, недостатня розробленість методик проведення судово-екологічної експертизи), так і суб'єктивні (відсутність досвіду документування таких масштабних подій у органів досудового розслідування шляхом залучення профільних спеціалістів та експертів спеціалізованих експертних установ).

У ст. 16 Конституції України визначено, що обов'язком держави є забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України. Після подолання оперативних наслідків Чорнобильської катастрофи на сьогодні головним завданням у цій сфері (особливо зважаючи на умови воєнного стану) є збереження генофонду українського народу, який значною мірою визначається станом довкілля й умовами проживання широких верств українського суспільства. Перш за все, це забезпечується можливостями користування безпечним атмосферним повітрям, джерелами питної води, продукцією аграрного сектору, місцями відпочинку у локаціях лісного та водного фонду. Така можливість реалізується за допомогою правового регулювання відносин у сфері охорони, використання й відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання та ліквідації негативного впливу на довкілля господарської діяльності (а сьогодні й бойових дій). Для цього держава реалізує екологічну політику та встановлює юридичну (зокрема, кримінальну) відповідальність за правопорушення у сфері довкілля.

Збройна агресія рф проти України спричинила масштабне знищення, пошкодження та забруднення природних об'єктів та

екосистем. Лісові пожежі, що виникли внаслідок обстрілів окупантів, військова техніка, ракети, боєприпаси, нафтопродукти, що отруюють ґрунт та водні ресурси, викиди хімічних речовин через обстріли промислових підприємств, затоплення шахт, ризики радіаційних аварій — ось лише невеликий перелік загроз, які несе російська військова агресія для екології не лише України, а й усього світу.

Однак, останні масштабні екологічні катастрофи, вчинені російськими окупантами, такі як пожежі у найстарішому біосферному заповіднику України — Асканія Нова, у національному природному парку на Кінбурнській косі, підтоплення значних територій у нижній частині русла р. Дніпро після підриву греблі Каховської ГЕС продемонстрували складність документування подібних злочинів у зв'язку з їх значною площею та знаходженням у зоні бойових дій. Станом на вересень 2023 р. лише на Кінбурнській косі пожежею від бойових дій рф знищено понад 4227 га території півострова у Національному природному парку «Білобережжя Святослава». Обстріли, лісові пожежі, перекидання техніки, мінування — ці дії окупантів завдали непоправний збиток природно-заповідному фонду Кінбурнської коси, від яких постраждали флора та фауна. Окупанти не дозволяли місцевим жителям гасити пожежі, що сприяло їх поширенню.

Але чи не найскладніше завдання щодо документування екологічної катастрофи, викликаної техногенним чинником, постало перед правоохоронцями після підриву греблі Каховської ГЕС 06.06.2023, такого масштабного техногенного лиха Європа не знала з часів Другої світової війни. Неконтрольований скид води з підвищенням її рівня в нижній частині Дніпра до 12 м спричинив підтоплення 26 населених пунктів деокупованої частини Херсонської обл. У цій зоні проживає понад 42 тис. громадян. Водночас точна інформація про стан техногенної катастрофи на окупованій частині Херсонщини відсутня через величезні масштаби лиха, які об'єктивно може засвідчити лише тривале розслідування шляхом численних оглядів місця події та кропіткого документування усіх епізодів злочину.

Руйнування дамб (цивільних об'єктів, що містять небезпечні сили) є воєнним злочином, про що чітко зазначено у ст. 56 Додаткового протоколу № 1 до Женевських конвенцій. Такі дії можуть бути прирівняні до використання зброї масового знищення, тому це належить до правової юрисдикції Служби безпеки України (далі — *СБУ*) з правовою кваліфікацією «екоцид та порушення законів і звичаїв війни» (ст. 441, ч. 1 ст. 438 Кримінального кодексу України, далі — *КК України*).

До розслідування цього кримінального правопорушення було залучено десять слідчо-оперативних груп (далі — *СОГ*). Розслідуванням займається спеціально створена міжвідомча та міжрегіональна група зі слідчих СБУ та Національної поліції України. Про обсяг робіт,

який постав перед правоохоронцями, свідчить той факт, що лише через добу після вчинення цього правопорушення було складено 40 протоколів за результатами оглядів доступних локацій. Також направлено низку запитів до державних наглядових (контрольних) органів і служб. Фахівці провели огляд п'яти місць подій затоплення за допомогою квадрокоптера, у зоні спостереження опинилося чотири об'єкти критичної інфраструктури м. Херсон, пов'язані з водопостачанням і водовідведенням.

На сьогодні за повідомленням офісу Генерального прокурора досудовим розслідуванням визначено, що підрив Каховської ГЕС спричинив екологічну катастрофу у прибережній зоні нижньої частини р. Дніпро, яка потягла тяжкі наслідки для населення та довкілля, завдала величезних збитків економіці України, зокрема:

— через пошкодження всі приміщення Каховської ГЕС опинилися під водою, постраждав машинний цех, у воду потрапило турбінне мастило;

— різкий спад рівня води у водосховищі призвів до порушення функціонування охолоджувальної системи Запорізької АЕС;

— через підтоплення стала неможливою експлуатація Північно-Кримського та Каховського каналів після відновлення контролю над лівобережною частиною Херсонщини до відновлення Каховської ГЕС;

— посилилося розповсюдження інфекційних захворювань;

— стали забрудненими (а подекуди зовсім непридатними для сільськогосподарської діяльності) значні площі родючих ґрунтів, що загрожує продовольчій безпеці;

— відбулася масова загибель водних біоресурсів через порушення екосистеми Дніпра та річок, що впадають до його гирла;

— зруйновано та пошкоджено об'єкти інфраструктури, приватні будівлі, транспортні засоби;

— затоплена соціальна інфраструктура, виведена з ладу каналізаційна та дренажна системи, через що значна кількість цивільного населення опинилася без питної води та електричного струму.

На думку відомого вітчизняного фахівця-еколога І. Крайнова, який як спеціаліст і експерт брав участь у низці оглядів місць екологічної катастрофи у нижній течії Дніпра після підриву Каховської ГЕС, задокументувати таку масштабну екологічну катастрофу, спричинену техногенним чинником — умисним підривом окупантами такого штучно створеного об'єкту, як гребля ГЕС, надзвичайно складно через різний техногенний вплив як на прилеглі до русла Дніпра території, так і на окремі ділянки басейну від Каховського моря до плавнів

Дніпра та Дунаю. Наслідки екологічного злочину можуть проявитися за тисячі кілометрів від епіцентру і викликати незворотні зміни в окремих компонентах і в довкіллі взагалі. Ці наслідки часто мають кумулятивний відтермінований негативний ефект з важко ідентифікованими джерелом і причинами.

Під час огляду експерт або спеціаліст-еколог у своїй пізнавальній діяльності більше покладається на власний досвід і набуті за час професійної діяльності спеціальні знання, добираючи методи та засоби збирання інформації про екологічні порушення і керуючись, перш за все, внутрішнім переконанням. Особливо це проявляється у добиранні пріоритетних для дослідження характерних природних локацій, під час обстеження яких експерт може отримати вибіркові вихідні дані про стан навколишнього середовища (ступінь ураження водних і лісних ресурсів, ґрунтів; негативний вплив на тваринну популяцію; порушення умов для господарської діяльності).

Оглядаючи обмежені території, що піддалися техногенному впливу, головну увагу спеціаліст (експерт) акцентує на важливих чинниках, які б можна було потім екстраполювати під час оцінювання збитків, завданих всій екосистемі у зоні підтоплення. Хоча така екстраполяція під час проведення судово-екологічної експертизи стосовно оцінки загальних збитків певною мірою матиме деякі похибки, враховуючи специфіку та різноманіття екосистем акваторії нижнього Дніпра, але такі похибки не матимуть системний характер і можуть бути прийнятними з огляду на масштаби екологічної катастрофи та оціночний характер екологічної експертизи, особливо в умовах воєнного стану, коли розміри збитків довкіллю увесь час зростають у міру надходження додаткової інформації від уповноважених органів із нагляду (контролю) за природним довкіллям [1, 2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Державні органи, уповноважені щодо виявлення та розслідування злочинів проти довкілля. Головним уповноваженим наглядовим (контрольним) органом у сфері екології в Україні є Державна екологічна інспекція (далі — *Держекоінспекція*), яка має центральне та територіальні (міжрегіональні) відділення. Саме на неї Законом України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» покладено функції виявлення та документування правопорушень проти довкілля, а також ініціювання шляхом письмових повідомлень до суб'єктів досудового розслідування, а також інформаційний супровід розслідування кримінальних проваджень, розпочатих прокуратурою, Національною поліцією України, СБУ, Державним бюро розслідувань (далі — *ДБР*) [3].

За результатами проведення заходів нагляду (контролю) інспектори Держекоінспекції визначають відсутність або наявність порушень

вимог законодавства, складаючи акт про проведення планового (позапланового) нагляду (контролю) щодо дотримання суб'єктом господарювання вимог законодавства у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів.

Плановий (позаплановий) захід нагляду (контролю) проводять відповідно до переліку питань за дотриманням вимог законодавства у таких напрямах:

— охорона атмосферного повітря;

— охорона та раціональне використання вод і відтворення водних ресурсів;

— використання та охорона земель;

— поводження з відходами, пестицидами й агрохімікатами;

— природно-заповідний фонд;

— охорона, використання і відтворення риби та інших водних біоресурсів;

— охорона й утримання зоологічних колекцій (зокрема, диких тварин у неволі);

— під час ведення мисливського господарства та здійснення полювання;

— використання і охорона надр.

Але попри численні наглядові організації України у сфері екології (Держекоінспекція, Державна інспекція охорони, відтворення водних живих ресурсів та регулювання рибальства, Служба охорони національного природного парку та відповідні департаменти й відділи екологічного нагляду органів місцевого самоврядування різних рівнів та ін.) найбільш ефективним органом протидії злочинам проти довкілля в умовах екоциду, який влаштувала рф, є правоохоронна система, зокрема її органи досудового розслідування (прокуратура, Національна поліція України, СБУ, ДБР). Тому ефективне розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля напряму пов'язане з оглядом місць вчинення екологічних злочинів. Саме під час оглядів вилучають переважну більшість речових доказів і слідів злочинної діяльності, які потім стають вихідними даними у разі призначення певних судово-екологічних експертиз. Ці докази допомагають встановлювати причини та умови скоєння екологічних злочинів, конкретних винуватців та їх співучасників, оцінити збитки, завдані довкіллю.

Особливості документування доказової інформації під час розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля. Під час воєнного стану для ефективного проведення заходів державного нагляду (контролю) над довкіллям одного лише Закону України «Про основні

засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» вочевидь недостатньо. Тому на тлі загроз у цій сфері через збройну агресію рф на державному рівні у найкоротший термін від початку повномасштабного вторгнення рф міжвідомчим наказом від 16.06.2022 № 94/363/150/226/356 було розроблено «Порядок взаємодії між органами прокуратури, Національної поліції України, СБУ, уповноваженими органами державного нагляду (контролю), державними спеціалізованими установами під час виявлення та здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля» (далі — *Порядок*), що дещо поліпшило ситуацію [4].

Також для забезпечення нормативно-правового врегулювання питань, пов'язаних із визначенням збитків, та їх пред'явлення агресору і подальшого стягнення компенсації зокрема затверджено такі нормативні акти:

— «Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації», у якому серед загалом визначених напрямів шкоди та збитків передбачено фіксування втрат лісового фонду, надр, акваторії; збитків, завданих природно-заповідному фонду, водним ресурсам та об'єктам водогосподарської інфраструктури; шкоду, завдану земельним ресурсам та атмосферному повітрю [5];

— «Методика визначення розміру шкоди, завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану», якою визначено порядок розрахунку розміру шкоди, завданої землі та ґрунтам держави, органами виконавчої влади та місцевого самоврядування, суб'єктами господарювання та фізичними особами через забруднення ґрунтів, засмічення земель, допущених унаслідок надзвичайних ситуацій і/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану внаслідок їх дій або бездіяльності на усіх землях України незалежно від їх категорій та форм власності [6].

Мета дослідження. Узагальнення методичних рекомендацій щодо підвищення ефективності розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля під час дії воєнного стану шляхом системного забезпечення проведення судово-екологічної експертизи об'єктивними вихідними даними, отриманими під час огляду місця екологічної (техногенної) катастрофи.

Викладення основного матеріалу. Досудове розслідування кримінальних правопорушень злочинів проти довкілля, передбачених ст. 236—254 КК України, здебільшого розпочинають за фактом виявлення події, що містить ознаки відповідного кримінального правопорушення відносно невизначеного кола осіб, якщо не визначено конкретну особу, причетну до його вчинення. На сьогодні такі

провадження здебільшого відкривають за результатами заходів, проведених центральним (територіальним) органом державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища або його службовою (посадовою) особою. Матеріали державного нагляду (контролю) у вигляді письмового повідомлення невідкладно, але не пізніше трьох робочих днів з часу їх оформлення, направляють до центрального (територіального) органу управління Національної поліції України або Центрального (територіального) управління СБУ.

Письмове повідомлення містить:

— стисле викладення обставин події (місце, час, дата та ймовірні норми законодавства, які порушено);

— відомості про суб'єкт господарювання або особу, щодо якої існують обґрунтовані підстави вважати, що нею вчинено правопорушення (за наявності);

— відомості про особу, якій завдано шкоду (збитки) (за наявності);

— відомості про завдання шкоди (збитків) навколишньому природному середовищу, зокрема рибному господарству (за наявності);

— суму (розмір) заподіяної шкоди (збитків); у разі неможливості визначити розмір матеріальної шкоди (збитків) орган державного нагляду (контролю) інформує про це орган досудового розслідування Національної поліції або СБУ для вирішення питання про забезпечення організації проведення експертної оцінки в спеціалізованих експертних установах.

До повідомлення долучають (за наявності):

— засвідчені в установленому порядку копії документів, які підтверджують факт вчинення правопорушення, зокрема акт перевірки, складений за результатами заходу державного нагляду (контролю), акти огляду місця вчинення правопорушення або інші акти (документи) із засвідченими належним чином копіями додатків (зокрема, заперечень);

— розрахунок заподіяної природному середовищу шкоди (збитків);

— матеріали фотозйомки, звуко-, відеозапису та інші носії інформації (зокрема, електронні);

— акти інструментально-лабораторних досліджень та експертиз (у разі їх проведення);

— інші матеріали, що мають значення для розгляду повідомлення про кримінальне правопорушення.

Перелік долучених документів і матеріалів зазначають у повідомленні.

Якщо під час заходу державного нагляду (контролю) вилучено зразки (проби або інші об'єкти), то про них у повідомленні зазначають окремо. За потреби ці зразки (проби або інші об'єкти) прокурор, слідчий або дізнавач можуть отримати за письмовим запитом у порядку, зазначеному у ст. 93 Кримінального процесуального кодексу України (далі — *КПК України*), або в інший спосіб, визначений кримінальним процесуальним законодавством (див. п. 2.1.1—2.1.3 Порядку).

Слідчий (прокурор) повинен визначити не лише обставини, що підлягають доказуванню (ст. 91 КПК України), а й факти, що мають значення для визначення обставин кримінального правопорушення, правильної кваліфікації вчиненого та призначення справедливої міри покарання. З огляду на це, основною метою такого провадження є визначення наявності або відсутності події кримінального правопорушення та виявлення й викриття особи, винної у його вчиненні. Поміж іншим, з'ясуванню підлягають такі обставини: які екологічні норми були порушені; хто винен у їх порушенні; до яких наслідків призвело порушення; яка матеріальна шкода спричинена тощо. Перелік таких обставин визначають у кожному випадку окремо, виходячи з предмета й меж доказування, кваліфікувальних ознак злочину та обставин, зумовлених особливостями кожного провадження. Тому подальші зусилля органу досудового розслідування першочергово мають бути спрямовані на визначення конкретної особи (кола осіб), причетної(-их) до вчинення кримінального правопорушення.

Але ефективне розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля з метою визначення навіть окремих із зазначених обставин неможливе без використання спеціальних знань у сфері природокористування, яких здебільшого не мають службові особи, на яких покладене досудове розслідування зазначених правопорушень [7].

Про це йдеться у зазначеному вище Порядку, який визначає процедуру взаємодії між органами прокуратури, Національної поліції України, СБУ та уповноваженими органами державного нагляду (контролю) у сферах охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, зокрема лісових і водних ресурсів, тваринного та рослинного світу, рибного господарства, геологічного вивчення і раціонального використання надр, а також експертними спеціалізованими установами МВС України та СБУ під час виявлення порушень законодавства, що можуть містити ознаки кримінальних правопорушень проти довкілля, а також здійснення їх досудового розслідування.

На нашу думку, ключовим моментом такої взаємодії є забезпечення ефективного розслідування екологічних злочинів шляхом

залучення спеціалістів органів державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища та судових експертів державних спеціалізованих установ.

Загальні застереження щодо огляду місця екологічної (техногенної) катастрофи. До прибуття СОГ у межах компетенції органів державного нагляду (контролю) вживаються заходи щодо охорони місця події та недопущення до нього сторонніх осіб, збереження слідів, знарядь і засобів вчинення кримінального правопорушення.

У разі виїзду СОГ за викликом, відповідно до п. 2.2 Порядку, службові (посадові) особи органу державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, які виявили правопорушення і/або здійснили виклик, можуть бути залучені слідчим (дізнавачем) для надання консультації з питань, що потребують спеціальних знань і вмінь, зокрема під час огляду місця події, про що зазначають у протоколі огляду місця події (див. п. 2.3 Порядку).

Службові (посадові) особи органу державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, які виявили правопорушення і/або повідомили про його виявлення, сприяють прокурору, працівнику органу Національної поліції України та СБУ у з'ясуванні обставин вчинення кримінального правопорушення, зокрема під час огляду місця події, а у разі з'ясування обставин вчинення кримінального проступку — надають пояснення, висновки, допомогу щодо зняття показань технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису (див. п. 2.4 Порядку).

З метою забезпечення належної взаємодії органи прокуратури, Національної поліції України, СБУ, органи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища забезпечують обмін інформацією, доступ до баз (банків) даних у порядку, визначеному законодавством, і проводять спільні навчання (див. п. 4.10 Порядку).

Порядок залучення спеціаліста-еколога органом Національної поліції України, СБУ та прокуратури (див. п. 6.1—6.7 Порядку). Спеціалісти за ініціативою уповноважених осіб органів Національної поліції України, СБУ або прокуратури можуть залучатися для огляду місця події, з'ясування обставин вчинення кримінального правопорушення під час кримінального провадження, а також в інших випадках, визначених законодавством. Як спеціалістів можна залучати фахівців відповідних підрозділів органів державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, а також експертів спеціалізованих експертних установ Національної поліції України та СБУ.

За потреби невідкладного залучення спеціаліста (зокрема, у нічний час) відповідні посадові особи органу Національної поліції України, СБУ або прокуратури телекомунікаційними засобами або в інший спосіб звертаються до органу державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, його територіального (регіонального, міжрегіонального) органу.

Уповноважена службова (посадова) особа органу державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища невідкладно організовує залучення необхідого спеціаліста та забезпечує його участь у проведенні слідчих (процесуальних) дій.

Невідкладно, але не пізніше дня залучення спеціаліста, у порядку, передбаченому п. 6.3 Порядку, постанову про залучення спеціаліста спрямовують до органу державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, його територіального (регіонального, міжрегіонального) органу або спеціалізованої державної установи, надаючи її копію залученому спеціалісту.

З метою залучення працівника органу державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, або судового експерта спеціалізованої державної установи, фахівця підприємства, установи, організації або іншої особи, яка має спеціальні знання та навички, як спеціаліста відповідна посадова особа органу Національної поліції України, СБУ або прокуратури завчасно (не пізніше ніж за десять днів до бажаної дати залучення) письмово звертається до органу державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, спеціалізованої державної установи, підприємства, установи, організації для визначення інформації про конкретного працівника, якого пізніше має намір залучити як спеціаліста.

Аналогічний порядок інформування й залучення таких осіб органом прокуратури застосовують у разі покладення судом на підставі ч. 2 ст. 327 КПК України обов'язку на прокурора забезпечити їх прибуття до суду для допиту як свідка, експерта, надання пояснень та консультацій суду.

Уповноважена посадова особа органу Національної поліції України, СБУ або прокуратури має зазначити:

— для яких потреб і з якою метою необхідне залучення спеціаліста (зазначити галузь знань і навичок, які йому необхідно мати, та орієнтовний перелік питань, які будуть поставлені перед ним);

— дату та приблизний час, на які необхідне його залучення;

— орієнтовне місце проведення слідчої (процесуальної) дії, якщо залучення спеціаліста пов'язане з виїздом на місце події;

— за необхідності виїзду (відрядження): повне найменування суб'єкта, діяльність (діяння) та за наявності інші ідентифікувальні ознаки (код ЄДРПОУ, номер і дату спеціального дозволу на користування природними ресурсами тощо);

— інші відомості, необхідні для прийняття рішення для направлення спеціаліста.

Зазначену інформацію надають у частині, яка не може зашкодити досудовому розслідуванню на відповідній його стадії. Обов'язково зазначають номер контактного телефону, посаду, ім'я та прізвище відповідальної особи органу поліції, СБУ або прокуратури.

Після отримання інформації про можливість призначення конкретних осіб слідчий або прокурор ухвалює рішення про залучення відповідної особи як спеціаліста, про що виносить постанову, копію якої спрямовує до органу державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, спеціалізованої державної установи, підприємства, установи, організації або вручає спеціалісту. Постанова слідчого або прокурора про залучення фахової особи як спеціаліста є обов'язковою для виконання.

Звернення органу прокуратури, поліції, СБУ щодо залучення спеціаліста розглядає керівник або його перший заступник чи заступник відповідно до компетенції органу державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, спеціалізованої державної установи або підприємства, установи, організації. За результатами цього розгляду необхідно ухвалити одне з таких рішень:

— про надання пропозицій щодо конкретної особи, яка може бути залучена як спеціаліст;

— про відмову в залученні спеціаліста, якщо у зверненні органу прокуратури, Національної поліції України або СБУ порушено питання, які не належать до компетенції органу державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, спеціалізованої державної установи, підприємства, установи, організації, або відсутній фахівець, який має відповідні знання та навички.

Спеціаліста можна залучити для надання технічної допомоги, фотографування, складення схем, планів, креслень, відбору зразків тощо, а також для надання висновків (зокрема, щодо завданої шкоди або збитків) у випадках, установлених кримінальним процесуальним законодавством. Залучений у кримінальному провадженні спеціаліст використовує свої спеціальні знання і в межах компетенції надає консультації та відповіді на питання, фіксує факти порушення законодавства, визначає розмір матеріальної шкоди (збитків) та службових

(посадових) або інших осіб, внаслідок дій (бездіяльності) яких допущено порушення законодавства та спричинено шкоду чи завдано збитки. Права та обов'язки спеціаліста у кримінальному провадженні визначено ст. 71 КПК України.

Техніко-криміналістичне забезпечення огляду місця екологічної катастрофи (процесуальні й тактичні аспекти). На думку Т. Банної, Л. Полуніної та І. Пирога, ефективність огляду місця події під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з екологічною або техногенною катастрофою, зумовлена такими чинниками:

1) своєчасним виїздом на місце події (екологічна або техногенна катастрофа може тривати навіть під час огляду, наприклад, у разі масштабної пожежі на нафтобазі чи паводку після руйнування греблі);
2) кваліфікованими діями слідчого, залучених спеціалістів та інших учасників огляду;
3) чітким дотриманням вимог процесуального законодавства та розроблених криміналістикою рекомендацій щодо застосуванням засобів криміналістичної техніки під час огляду місця вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля [8];
4) суворим дотримання заходів особистої безпеки (використання медичних масок, респіраторів, спеціального одягу, а у роботі з отруйними або токсичними речовинами — протигазів і гумових рукавичок відповідного ступеню захисту);
5) застосуванням технічних засобів, які у польових умовах дають змогу визначити масштаби та прогнозувати очікувані наслідки катастрофи (експрес-аналіз на предмет визначення виду та концентрації отруйних речовин та їх сполук; з'ясування наявності та площі витікання у водні ресурси паливно-мастильних матеріалів; виявлення забруднення джерел питної води каналізаційними стоками та оцінювання ймовірного погіршення епідемічної обстановки через руйнування кладовищ, могильників для тварин тощо);
6) вжиття заходів спільно з екстреними службами, підрозділами цивільного захисту та органами місцевого самоврядування відповідно до алгоритму дій щодо недопущення розповсюдження отруйних речовин і локалізації місць із токсичними відходами, а також їх вилучення, транспортування та захоронення у спеціально відведених сховищах [9].

На основі аналізу думок науковців-криміналістів ми вбачаємо такі основні завдання огляду місця події під час розслідування злочинів, пов'язаних із екологічною катастрофою техногенного характеру (наприклад, унаслідок витоку отруйних або токсичних речовин):

1) забезпечення безпеки громадян і тварин (недопущення їх контакту з місцем вчинення злочину);
2) виявлення та фіксування криміналістично значущої інформації про отруйні речовини або їх сполуки, основні джерела їх надходження, а також вилучення останніх за участю екстрених служб;
3) виявлення та вилучення інших слідів кримінального правопорушення (обрання найбільш раціонального способу вилучення та транспортування об'єктів із ймовірним вмістом отруйних речовин, наприклад: трупів тварин; інфікованої чи отруєної риби; тушок птахів та зразків їх тканин, вилучених під час ексгумації; отруєного одягу, речей або предметів потерпілих людей тощо);
4) визначення обстановки події, механізму вчинення злочину, напрямів розслідування та розроблення загальних версій стосовно події правопорушення та його учасників;
5) отримання вихідної інформації для організації пошуку правопорушників і провадження інших слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів та інших процесуальних дій [10].

Особливості фото-, відеофіксації окремих видів техногенних катастроф. Фото-, відеозйомка завдяки документальній точності відображення події є одним із важливих методів фіксування криміналістично значимої інформації під час огляду місця події у розслідуванні правопорушень проти довкілля.

Під час фотозйомки значних за розмірами місць екологічного лиха неможливо дотримуватися однієї, притаманної для всіх ситуацій послідовності. На місцях залізничних катастроф, під час яких на землю вилилася значна кількість хімічних речовин, які спричинили екологічне лихо, не завжди можна точно окреслити ділянку, де безпосередньо відбулася катастрофа: її визначення не викликає труднощів лише тоді, коли цистерни з хімікатами перекинулися в певному місці, яке чітко можна окреслити. У разі, якщо перекидання цистерн відбулося на залізничному мосту й частина хімічних речовин потрапила в річку, то визначити ділянку, яка постраждала від екологічного лиха, досить важко. Тому послідовність зйомки визначено конкретною ситуацією, наприклад, у випадку сходу вагонів із цистернами із залізничного полотна фотографування варто розпочати з довільно обраної ділянки, розташованої в безпосередній близькості від місця початку огляду, а потім послідовно переходити до інших ділянок. Важливо лише під час наступного виготовлення ілюстративної таблиці до протоколу огляду розташувати фотознімки відповідно до етапів настання катастрофічних наслідків, які на той час вже будуть визначені.

Якщо екологічну катастрофу супроводжували вибухи або пожежі, то виявлення вогнища вибуху, зони горіння, ділянки, де безпосередньо відбулася катастрофа, зазвичай не викликає серйозних труднощів. Однак і в цих випадках послідовність фотозйомки не може бути чітко визначеною. Наприклад, якщо на території, що прилягає до зони горіння, виявлені явні сліди підготовки до вчинення кримінального правопорушення (наприклад, сліди врізання в гілку нафтопроводу), починати необхідно з фотографування прилеглої території. Якщо до моменту приїзду спеціаліста пожежу на місці екологічної катастрофи ще не локалізовано, варто почати зйомку із зони горіння, причому сфотографувати її з чотирьох сторін, щоб був добре видно колір полум'я й диму. До того ж зону горіння доцільно фотографувати неодноразово, із певним розривом у часі, щоб можна було простежити динаміку поширення пожежі.

Якщо характер розслідуваної екологічної катастрофи дозволяє, то до початку фотозйомки слід отримати загальне уявлення про місце події. Наприклад, прибувши на місце екологічного лиха, яке супроводжується пожежею, до початку фотозйомки доцільно з'ясувати такі орієнтувальні відомості:

— що горить (характер об'єкта, на якому виникла пожежа);

— характер хімічних речовин і матеріалів, наявних в зоні пожежі (їх призначення та ступінь токсичності);

— ступінь поширення пожежі, уточнити взаємне положення палаючих та суміжних із ними об'єктів;

— основні підступи й проїзди, а також територіальні характеристики місцевості, де виникло екологічне лихо, яке супроводжується пожежею.

Така інформація допоможе провести огляд місця події та його фотозйомку цілеспрямовано й у якомога стислий термін. Коли отримання такої інформації пов'язано зі значними труднощами (наприклад, у разі залізничної катастрофи, яка супроводжується екологічним лихом, після прибуття на місце призначення часто буває відомо лише, який потяг зазнав катастрофи й у якому приблизно районі), варто негайно розпочинати фотозйомку.

Висновки. Огляд місця події екологічної (техногенної) катастрофи є пріоритетним у системі слідчих (розшукових) дій, оскільки зібрана криміналістично значуща інформація під час його проведення складає основну частину доказів у кримінальних провадженнях, пов'язаних зі злочинами проти довкілля, надає уявлення про механізм вчинення такого злочину, а також сприяє визначенню напрямів подальшого його розслідування.

Запорукою повного й об'єктивного проведення судово-екологічних експертиз у кримінальному провадженні щодо правопорушень проти довкілля є скоординована взаємодія органів досудового розслідування з органами державного нагляду (контролю) та державними спеціалізованими експертними установами з метою отримання достовірних вихідних даних.

Першочергово це стосується збирання доказової інформації під час огляду місця екологічної (техногенної) катастрофи за участі спеціалістів-екологів державного нагляду (контролю) і спеціалістів (експертів) державних спеціалізованих експертних установ з використанням інноваційних техніко-криміналістичних засобів (БПЛА, аерокосмічна фотозйомка, *LiDAR*-сканування тощо). Також не менш важливою компонентою у збиранні вихідних даних є нормативно-правове врегулювання питань, пов'язаних із процедурою визначенням збитків, завданих довкіллю військовими діями російських агресорів.

Перелік посилань

1. Розробка посібника «Огляд у кримінальному провадженні» : звіт про НДР (остаточний) / кер. Ю. О. Мазниченко. Київ, 2023. 280 с. № ДР 0123U101301.
2. Мазниченко Ю. О., Колонюк В. П. Особливості отримання вихідних даних при проведенні судово-екологічної експертизи під час воєнного стану. *30 років Закону України «Про судову експертизу»: сучасний стан та перспективи вдосконалення* : тези Всеукр. наук.-практ. конф. (Одеса, 15.02.2024). Одеса, 2024.
3. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : Закон України від 05.04.2007 № 877-V (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#Text (дата звернення: 14.11.2023).

References

1. Development of the manual "Review in criminal proceedings": report on the NDR (final) (2023) / driver Yu. O. Maznychenko. Kyiv [in Ukrainian].
2. Maznychenko, Yu. O., Kolonyuk, V. P. (2024). Peculiarities of obtaining initial data when conducting a forensic environmental examination during martial law. *30 years of the Law of Ukraine "On Forensic Examination": current state and prospects for improvement:* theses of the All-Ukrainian scientific and practical conference (Odesa, February 15, 2024). Odesa
3. On the basic principles of state supervision (control) in the field of economic activity: Law of Ukraine dated April 5, 2007 No. 877-V. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#Text (access date: 14.11.2023) [in Ukrainian].

4. Про затвердження Порядку взаємодії між органами прокуратури, Національної поліції України, Служби безпеки України, уповноваженими органами державного нагляду (контролю), державними спеціалізованими установами під час виявлення та здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля : наказ Офісу Генерального прокурора, МВС України, Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, Міністерства аграрної політики та продовольства України від 16.06.2022 № 94/363/150/226/356. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v094_905-22#Text (дата звернення: 14.11.2023).

On approval of the Procedure for interaction between the prosecutor's office, the National Police of Ukraine, the Security Service of Ukraine, authorized bodies of state supervision (control), state specialized institutions during the detection and pretrial investigation of criminal offenses against the environment: order of the Office of the Prosecutor General, the Ministry of Internal Affairs of Ukraine of the Protection of the Environment and Natural Resources of Ukraine, Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine dated June 16, 2022 No. 94/363/150/226/356.URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v094_905-22#Text (access date: 14.11.2023) [in Ukrainian].

5. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації : постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2022 № 326 (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text (дата звернення: 14.11.2023).

On the approval of the Procedure for determining damage and losses caused to Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated August 20, 2022 No. 326. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text (access date: 14.11.2023) [in Ukrainian].

6. Про затвердження Методики визначення розміру шкоди завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та / або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану : наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 04.04.2022 № 167. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0406-22#Text (дата звернення 14.11.2023).

On the approval of the Methodology for determining the amount of damage caused to land and soil as a result of emergency situations and/or armed aggression and hostilities during martial law: order of the Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine dated April 4, 2022 No. 167. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0406-22#Text (access date: 14.11.2023) [in Ukrainian].

7. Богатирчук О. М., Марко С. І. Особливості документування та розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля. *Криміналістика і судова експертиза*. 2023. Вип. 68. С. 173—182.

Bogatyrchuk, O. M., Marko, S. I. (2023). Peculiarities of documentation and investigation of criminal offenses against the environment. *Criminalistics and forensics*. Iss. 68 [in Ukrainian].

8. Банна Т. В., Полуніна Л. В. Тактичне забезпечення огляду місця події. *Процесуальне та техніко-криміналістичне забезпечення досудового розслідування* : мат-ли наук.-практ. конф. (Харків, 28.11.2019). Харків, 2019. С. 27—29.

Banna, T. V., Polunina, L. V. (2019). Tactical provision of inspection of the scene of the incident. *Procedural and technical forensic support of pre-trial investigation:* matter. of science practice conference (Kharkiv, November 28, 2019) [in Ukrainian].

9. Пиріг І. В. Шляхи вдосконалення тактики огляду місця події. *Актуальні питання криміналістики* : мат-ли Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 20.12.2019). Київ, 2019. С. 169—172.

Pyrih, I. V. (2019). Ways of improving the tactics of inspection of the scene of the incident. *Actual issues of criminology:* materials of Vseukr. science and practice conference (Kyiv, December 20, 2019). Kyiv [in Ukrainian].

10. Максимчук І. М. Огляд місця події в системі слідчих (розшукових) дій та під час доказування в кримінальних провадженнях, пов'язаних із незаконним обігом отруйних речовин. *Актуальні проблеми криміналістики та судової експертизи* : мат-ли наук.-практ. конф. (Київ, 25.11.2022). Київ, 2022. С. 175—177.

Maksymchuk, I. M. (2022). Review of the scene of the incident in the system of investigative (search) actions and during evidence in criminal proceedings related to the illegal circulation of poisonous substances. *Actual problems of criminology and forensic examination* : Mater. of science practice conference (Kyiv, November 25, 2022). Kyiv [in Ukrainian].

Peculiarities of obtaining initial data for forensic environmental examination during the martial law regime

Maksym Kyselov

The article deals with the peculiarities of information support for forensic environmental examination in the course of investigation of criminal offenses against the environment during martial law. The purpose of the article is to summarize the methodological recommendations for improving the efficiency of investigation of criminal offenses against the environment during martial law by means of systematic provision of forensic environmental examination with objective initial data obtained during the inspection of the site of an environmental (man-made) disaster. It is noted that the Russian armed aggression against Ukraine has caused large-scale destruction and pollution of natural objects and ecosystems, which manifested itself in forest fires, the use of military equipment and ammunition that negatively affect soil and water resources, the threat of radiation pollution, etc. The author identifies the state bodies authorized to detect and investigate crimes against the environment and the specifics of documenting evidence in the course of investigation of such types of criminal offenses. Attention is drawn to the

need for a systematic analysis of the process of collecting initial data during the inspection of an environmental (man-made) disaster site and the development of a unified methodology for assessing their informative value. The author also examines certain procedural and tactical aspects of technical and forensic support for the inspection of an environmental disaster site. It is concluded that for a complete and objective forensic environmental examination in criminal proceedings concerning environmental offenses, it is necessary to coordinate the interaction of pre-trial investigation bodies with the bodies of state supervision (control) and state specialized expert institutions with a view to obtaining reliable initial data.

Keywords: *forensic environmental examination; initial data; environmental (man-made) disaster; information significance of evidence; systematic approach to examination.*

⇒ Кисельов, М. (2025). Особливості отримання вихідних даних для проведення судово-екологічної експертизи під час дії режиму воєнного стану. *Криміналістика і судова експертиза.* Вип. 70. С. 122—140. DOI: 10.33994/kndise.2025.70.10.